

ФІНАНСУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

FINANCING ENVIRONMENTAL POLICY OF TRANSCARPATHIAN REGION

У статті досліджено процес формування та фінансування екологічної політики Закарпатської області. Здійснено оцінку стану навколишнього природного середовища та фінансування природоохоронної діяльності Закарпатської області. За результатами проведеного дослідження сформульовано пропозиції щодо вдосконалення системи інвестиційного забезпечення екологічної політики. Окреслено економічні регулятори природоохоронних заходів.

Ключові слова: фінансування, екологічна політика, економічні регулятори природоохоронних заходів.

В статье исследован процесс формирования и финансирования экологической политики Закарпатской области. Осуществлена оценка состояния окружающей среды и финансирования природоохранной деятельности Закарпатской области. По

результатам проведенного исследования сформулированы предложения по совершенствованию системы инвестиционного обеспечения экологической политики. Определены экономические регуляторы природоохранных мероприятий.

Ключевые слова: финансирование, экологическая политика, экономические регуляторы природоохранных мероприятий.

The article explored the formation and financing of environmental policy of Transcarpathian region. The estimation of the environment and environmental protection funding of Transcarpathian region. The results of the study the suggestions to improve the system of investment support environmental policies. Economic regulators outlined environmental measures.

Key words: financing, environmental policy, economic regulators of environmental measures.

УДК 338.1 : 338.23: 658.14.01

Стегней М.І.

д.е.н., професор кафедри фінансів
Мукачівський державний університет

Постановка проблеми. Повноцінне входження України в європейський та світовий простір тісно пов'язане із формуючими процесами сучасної розвиненої держави, здатної забезпечувати свої національні інтереси. Одним із головних напрямів подальшого розвитку є забезпечення еколого-соціальної компоненти поряд з економічною. Стрімкий індустріальний розвиток цивілізації почав вичерпувати існуючу ресурсно-екологічну базу, що може прискорити епоху глобальної кризи, яка охопить різноманітні аспекти людського життя. Недопущення розгортання цієї кризи є одним із найважливіших завдань людської цивілізації XXI ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Особливості формування екологічної політики є предметом наукових розвідок українських учених О.М. Алімова, І.К. Бистрякова, В.А. Голяна, Л.В. Дейнеко, Ш.І. Ібатулліна, І.О. Іртищевої [9], Л.В. Левковської, Я.В. Остафійчука, Т.В. Стройко [10], М.А. Хвесика [8], В.В. Химинця та ін.

Однак питання фінансового забезпечення заходів у реалізації екологічної політики розглядалося в науковій літературі фрагментарно і потребує більш детального опрацювання.

Постановка завдання. Мета статті полягає у вивченні особливостей фінансування екологічної політики на прикладі Закарпатської області.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Забезпечення сталого розвитку залежить від низки чинників та умов, вагоме місце в системі яких належить екологічному фактору. Посилена увага до нього пояснюється підвищенням рівня антропогенного навантаження на довкілля, стрімким розвитком науково-технічного процесу. Сучасний еко-

логічний стан пов'язаний із негативними змінами екосистем біосфери, значним зменшенням біопродуктивності і біорізноманіття, виснаженням ґрунтів і мінеральних ресурсів за одночасного небаченого зростання забруднення всіх геосфер. Усе це межує зі знищенням середовища існування людства.

Відомі англійські вчені Д. Пірс та К. Тернер виділяють три основні підходи, які доводять переваги екологічних критеріїв над економічними [1]:

- розумна людина не повинна орієнтуватись лише на економічну раціональність, їй слід більше уваги приділяти благам загального користування, використання яких спричиняє зовнішні ефекти;
- новий підхід до економічного розвитку потребує відтворення власне економічної системи і всіх її складових частин на сталій основі;
- із часом економічний розвиток повинен ставати все більш нейтральним щодо навколишнього природного середовища, впливи на нього повинні звестись до мінімуму.

Окремі прихильники таких підходів пропонують зупинити економічне зростання в інтересах довкілля. Проте за правильного екологічно безпечного способу використання територій можна забезпечити сталий економічний розвиток і сталий природній базис.

Процес євроінтеграції України повинен супроводжуватись адаптацією до вимог спільної екологічної політики Європейського Союзу. Як показує досвід інших постсоціалістичних держав, які вже є членами ЄС, це одне з найскладніших завдань. Угоди про вступ до ЄС передбачають протягом нетривалого перехідного періоду повний перехід до реалізації екологічної політики, що визна-

чається більше ніж 200 директивами ЄС (нормативними актами, рішеннями і стратегіями). Інтерпретація цієї умови означає узгодження, точніше повну відповідність національного законодавства вимогам законодавства ЄС, причому не тільки теоретично, але й, безумовно, практично. Отже, запланований вступ до ЄС передбачає гармонізацію внутрішнього законодавства України з екологічними директивами Співтовариства і створення адміністративного потенціалу для контролю над його неухильним дотриманням.

Україна потребує спрямування своєї політики до вимог ЄС, що повинно відбуватися з урахуванням національних інтересів, умов та можливостей, а головне – орієнтуватиметься на нові, перспективні еколого-економічні механізми, що нині реалізуються в рамках стратегії сталого розвитку ЄС та моделі екоосоціальної ринкової економіки. Про необхідність поліпшення екологічної ситуації сільських територій України зазначається у Концепції Державної цільової програми сталого розвитку сільських територій на період до 2020 р. [2]. Проте через відсутність дієвого механізму гарантування екологічної безпеки нашої держави в цілому подальші дослідження даної тематики є необхідними та актуальними.

Нами досліджено основні стратегічні аспекти розвитку екологічної політики на прикладі Закарпатської області, здійснено моніторинг навколишнього природного середовища (табл. 1) та фінансування природоохоронної діяльності регіону (табл. 2).

Закарпаття належить до екологічно вразливих регіонів країни. Переважаюча гористість території, значні перепади висот, складний рельєф та геологічна структура гір, велика кількість опадів та швидка зміна кліматичних умов сприяють розвитку паводків (підйоми рівнів води в гірських річках досягають 1,5–2,5 м за три-чотири години). Оскільки ріки на рівнині мають малі нахили, то паводкові води розливаються, затоплюючи значні площі. Паводки, за певних передумов, призводять до катастрофічних наслідків, наносять суттєві збитки господарству області, як це відбулося у 1947, 1962, 1974, 1979, 1992, 1998 та 2001 рр. До того ж вони спричиняють і загострюють прояв небезпечних геологічних процесів, таких як зсуви, селі, бічна річкова і площинна ерозія, карст, підтоплення тощо.

Відповідно, екологічний стан довкілля і техногенних об'єктів у Закарпатській області загалом є задовільним. Але водночас екологічна ситуація в окремих локалізованих місцинах залишається

Таблиця 1

Основні соціально-економічні характеристики Закарпатської області

Територія, тис. кв. км	12,8	Розташування: західна частина України	
Чисельність населення, млн. осіб	1,2569	у тому числі (%): - міське 37 - сільське 63	
Адміністративний центр – м. Ужгород		міста обласного підпорядкування: Мукачеве, Хуст, Берегове, Чоп	
Основні галузі промисловості	Харчова та перероблення с/г продуктів, машинобудування, виробництво з деревини та виробів із деревини, легка промисловість, виробництво електроенергії, тепла, газу та води	обсяг промислового виробництва, млрд. грн.	9,941
Основні галузі сільського господарства	Рослинництво, тваринництво	обсяг продукції с/г господарства: тис. т молока, 410,0 тис. т м'яса, 86,5 млн. шт. яєць, 337,5 тис. ц зернових та зернобобових, 3250,0 тис. ц картоплі, 6149,0 тис. ц овочів відкритого ґрунту, 2890,0	
Транспортні магістралі	Автомобільні дороги з твердим покриттям, тис. км		3,3
	Залізничні шляхи загального користування, тис. км		0,610
Головні водні об'єкти: р. Тиса, р. Уж, р. Латориця, р. Теремля, р. Ріка, р. Боржава, оз. Синевир			
Інвестиції на охорону навколишнього природного середовища та раціональне природокористування в 2012 р. (з усіх джерел фінансування)	Державний фонд ОНПС, тис. грн.		15 405,0
	Обласний фонд ОНПС, тис. грн.		603,97
Основні підприємства – джерела антропогенного впливу на довкілля: магістральні газопроводи УМГ «Прикарпаттрансгаз», ВАТ «Закарпатгаз», КП ВУВКГ м. Ужгорода, ТОВ «Закарпатполіметали», ВАТ «Перечинський лісохімічний комбінат»			

Джерело: складено автором на основі Статистичного щорічника Закарпаття за 2013 р. – Ужгород : Головне управління статистики у Закарпатській області, 2014. – 510 с.

складною. До таких насамперед належать зони екологічного лиха поблизу смт. Солотвино (соляні копальні), с. Мужієво (родовище золота), смт. Великі Бички (територія колишнього лісохімкомбінату) [3].

Закарпатська область України входить до складу Карпатського регіону, що визначає її величезний потенціал у розвитку туризму та рекреації. Надзвичайно багата природно-культурна спадщина регіону охоплює 26 природних та культурних об'єктів, занесених до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, у тому числі українсько-словацький об'єкт «Букові праліси Карпат», розташований на території Карпатського біосферного заповідника та Ужанського національного природного парку.

Останній є складовою частиною трьохстороннього польсько-словацько-українського міжнародного біосферного заповідника «Східні Карпати». Карпатські ландшафти здавна використовуються для рекреації та оздоровлення [4].

Пріоритетні напрями екологічної політики в регіоні задекларовані у Карпатській конвенції [5], яка покликана консолідувати зусилля всіх карпатських країн, спрямовані на збереження та екологічно збалансований розвиток Карпат. Серед них найбільш актуальні для Закарпаття такі:

- екологічна реабілітація територій у зонах діяльності гірничодобувної промисловості;
- покращання екологічного стану водних артерій регіону;
- переробка та утилізація промислових та побутових відходів;
- збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, розвиток природно-заповідних територій та екологічної мережі;
- організація системи екологічного моніторингу та інформаційного забезпечення природоохоронної діяльності, екологічної освіти та виховання населення.

Наявність цінних рекреаційних ресурсів та значна збереженість біорізноманіття природних екосистем роблять привабливим Закарпаття для інвесторів. Це потребує розробки механізмів екологічного сталого розвитку складових частин його території, зокрема сільських.

У 2013 р. екологічна політика Закарпаття реалізовувалася через Програму природоохоронних заходів на 2013 р. [6], затверджену Рішенням обласної ради від 31 травня 2013 р. № 769, яка визначала такі цілі: впровадження нових технологій у сфері поводження з твердими побутовими відходами, їх використання як вторинних матеріальних ресурсів шляхом будівництва сучасного заводу механізованої переробки твердих побутових відходів, виконання заходів щодо підтримання санітарного стану річок та потоків, облаштування парків і скверів природно-заповідного фонду, а також здійснення інших природоохоронних заходів згідно з Постановою Кабінету Міністрів України

від 17.09.1996 № 1147 у редакції від 30.09.2014. Виконання таких програм є важливою складовою частиною екологічної політики в рамках реалізації Концепції сталого розвитку Закарпаття. У 2013 р. по цій програмі із затверджених 2 695,0 тис. грн. профінансовано замовників природоохоронних заходів на загальну суму 2 662,8 тис. грн., з яких касові видатки – 1 255,1 тис. грн., зареєстрована кредиторська заборгованість – 498,1 тис. грн.

Усі екологічні проблеми – і глобальні, і регіональні – тісно взаємопов'язані і вирішити їх можна за умови зосередження зусиль на тій системі заходів, яку пропонує стратегічна екологічна ініціатива – зміни напрямку економічного розвитку. І політики, і економісти мають визначити, що майбутнє суспільства, яке хоче залишитись життєздатним, повинно ґрунтуватися на екологічних засадах, а економічна діяльність – виходити з охорони природи.

У зв'язку із цим зростає роль економічних інструментів екологічної політики України.

Охорона довкілля стає невід'ємним складником державного управління, тому політика в галузі екології та природних ресурсів України повинна виходити із забезпечення загальної екологічної безпеки і розвитку міжнародного природоохоронного співробітництва в інтересах нинішнього і майбутнього поколінь. Як свідчить об'єктивний аналіз ситуації, що склалася, незважаючи на надзвичайно гострі суперечності світового співтовариства щодо проблеми майбутнього розвитку людини і цивілізації, реально існує система заходів, яка сприяє їх подоланню. Але це неможливо зробити самотужки. Необхідні добра воля і скоординовані дії міжнародної спільноти, адже екологічний стан і культура природокористування перестають бути внутрішньою справою окремих держав, оскільки сучасне людство існує за умов глобальної взаємозалежності (табл. 2).

Крім того, для регіонів України та окремих підприємств важливим є впровадження системи екологічного моніторингу з урахуванням економічних інструментів, що має стати рушійною силою на шляху модернізації виробництва, ґрунтуючись на екологічній доцільності та економічній привабливості для потенційних інвесторів.

Мета створення системи моніторингу довкілля Закарпаття полягає у забезпеченні адміністративних органів і відповідних служб області даними про стан довкілля та науково обґрунтованими рекомендаціями щодо прийняття управлінських рішень з оперативного контролю над ним та запобіганні негативним екологічним ситуаціям.

Суб'єктами системи обласного екологічного моніторингу є спеціально уповноважені органи міністерств і відомств, управління обласної державної адміністрації, підприємства, установи та організації, які відповідно до своєї компетенції здійснюють спостереження за станом компонентів навколишнього природного середовища.

Забезпечення сталого розвитку повинно стати одним з основних пріоритетів діяльності регіональних органів державного управління. До найгостріших проблем охорони навколишнього природного середовища в Закарпатській області належить недостатнє фінансування природоохоронних заходів, основне джерело якого – фінансування цільових фондів охорони довкілля, які формуються за рахунок:

- екологічного податку та збору за забруднення навколишнього природного середовища (заборгованість минулих років) – головних джерел надходжень;
- грошових стягнень за порушення норм і правил охорони довкілля та шкоду, заподіяну порушенням природоохоронного законодавства в результаті господарської та іншої діяльності.

Загальна сума надходження коштів від цих платежів у 2013 р. становила 16 852,0 тис. грн. (табл. 3).

Найбільшу питому вагу в загальному обсязі надходжень займає плата за землю – 83,3 млн. грн. (місцеві бюджети), за використання лісових ресурсів – 24,9 млн. грн. (державний бюджет – 6,1 млн. грн., місцеві – 16,8 млн. грн.), за використання водних ресурсів – 9,56 млн. грн. (відповідно

4,78 і 4,78 млн. грн.) та використання надр – 19,67 млн. грн. (відповідно 10,7 і 8,97 млн. грн.).

Упродовж 2013 р. до бюджетів усіх рівнів на території області мобілізовано від плати за використання природних ресурсів 135,43 млн. грн., у тому числі до державного бюджету – 21,58 млн. грн., до місцевих – 113,85 млн. грн.

Із метою вирішення основних екологічних проблем області, забезпечення збалансованого економічного і соціального розвитку з Державного та обласного фондів охорони навколишнього природного середовища профінансовано природоохоронних заходів на суму 4 865,1 тис. грн., зокрема з Державного фонду – 3 610,0 тис. грн., обласного – 1 255,1 тис. грн.

За рахунок коштів Державного фонду в 2013 р. в області реалізувався природоохоронний захід «Рекультиватії території існуючого сміттєзвалища с. Барвінок Ужгородського району Закарпатської області – I черга» на суму 3 610,0 тис. грн.

Із метою вирішення екологічних проблем забезпечення збалансованого економічного і соціального розвитку території області, ефективного використання природних ресурсів департамен-

Таблиця 2
Виконання місцевих програм, що потребували виділення коштів із Закарпатського обласного державного бюджету, 2013 р.

Назва програми	Передбачено коштів з бюджету, тис. грн.	Профінансовано, тис. грн.	Досягнуті результати
Програма перспективного розвитку природно-заповідної справи та екологічної мережі в Закарпатській області на 2006–2020 рр.	-	-	Затвердження проектів екомережі Закарпатської області на районному рівні, розробка та ведення земельного кадастру для територій та об'єктів природо-заповідного фонду на території Великоберезнянського, Воловецького, Перечинського, Свалявського, Ужгородського та Виноградівського районів
Програма моніторингу довкілля Закарпатської області на 2009–2013 рр.	-	-	Створення та забезпечення функціонування інфраструктури регіональної системи моніторингу довкілля як основи інтеграції відомчих та ресурсних мереж в єдину систему спостережень
Програма реалізації природоохоронних заходів на 2012 р.	2695,0	1255,1	Вирішення основних екологічних проблем області, забезпечення її збалансованого економічного і соціального розвитку
Всього	2695,0	1255,1	

Джерело: складено автором на основі [3]

Таблиця 3
Надходження коштів від екологічного податку, збору за забруднення довкілля та відшкодування збитків за порушення вимог природоохоронного законодавства у Закарпатській області

Фонд	Надійшло коштів, тис. грн.		Абсолютний приріст надходження коштів, тис. грн.	Темпи приросту, %	
	2012	2013		2012	2013
Державний фонд	2 586,7	8 489,9	5 903,20	3,28	228
Обласний фонд	1 724,4	2 400,0	675,60	1,39	39
Місцеві (міські, селищні, сільські) фонди	4 311,1	5 962,1	1 651,00	1,38	38
Усього	8 622,2	16 852,0	8 229,80	1,95	95

Джерело: складено автором на основі [3]

том проводилась робота з підготовки Програми реалізації природоохоронних заходів на наступні роки, що фінансується з обласного фонду охорони навколишнього природного середовища.

Економічний механізм раціонального природокористування, що є основою сталого розвитку, у спрощеному вигляді являє собою систему заходів, спрямованих на більш ефективне використання природних ресурсів з урахуванням їх постійного вдосконалення та управління, ціноутворення, оподаткування, відтворювання й охорони.

Найважливішими функціональними елементами державної системи управління природоохоронною діяльністю є такі складники економічного механізму природокористування та природоохоронної діяльності [3]:

- механізми зборів за забруднення навколишнього природного середовища та спеціальне використання природних ресурсів;
- механізм відшкодування збитків, заподіяних унаслідок порушення законодавства про охорону довкілля;
- система державного бюджетного фінансування природоохоронних заходів через головний розділ у складі відповідних бюджетів «Охорона навколишнього природного середовища» (державний, республіканський АРК та місцеві фонди охорони навколишнього природного середовища).

Наводимо обсяги капітальних інвестицій та поточних витрат на охорону довкілля Закарпаття 2013 р. (табл. 4).

Як видно, основна частка капітальних інвестицій в області спрямовувалась на захист і реабілітацію ґрунту, підземних і поверхневих вод, тоді як майже половина поточних витрат – на очищення зворотних вод.

На сучасному етапі становлення нових соціально-економічних відносин в Україні у зв'язку із загальною тенденцією підвищення вартості природних ресурсів та погіршення стану довкілля ускладнюється вирішення проблем сталого природокористування, яке б забезпечувало поєднання його високої ефективності, максимального збереження відтворювальних властивостей природних ресурсів та природоохоронної діяльності. Актуальними стають питання дослідження функцій, механізмів і методів управління, контролю та регулювання господарських зв'язків і розподільчих відносин у сфері використання природних ресурсів, обґрунтування стратегічної моделі управління ними в рамках просторового розвитку і ринкових умов господарювання.

Оцінка довго- та короткострокової перспектив реалізації стратегічної моделі управління природними ресурсами (зміни його функцій і механізмів та досягнення таким шляхом еколого-економічного ефекту в різних сферах економічної діяль-

Таблиця 4

Капітальні інвестиції та поточні витрати на охорону навколишнього природного середовища Закарпатської області, 2013 р.

Показник	Фактично витрачено, усього, грн.	У тому числі				
		капітальні інвестиції			поточні витрати	
		усього	з них на капітальний ремонт	розподіл за напрямками, %	усього	розподіл за напрямками, %
Усього	50 398 919	7 930 832	7103975	100,0	42 468 087	100,0
Охорона атмосферного повітря і проблеми зміни клімату	247441	133246	–	1,7	114195	0,3
Очищення зворотних вод	19563780	553364	24682	7,0	19010416	44,7
Поводження з відходами	4559853	–	–	–	4559853	10,7
Захист і реабілітація ґрунту, підземних і поверхневих вод	8674279	7079293	7079293	89,2	1594986	3,8
Збереження біорізноманіття і середовища існування	2304901	–	–	–	2304901	5,4
Зниження шумового і вібраційного впливу (за винятком заходів щодо охорони праці)	121462	–	–	–	121462	0,3
Науково-дослідні роботи природоохоронного спрямування	150170	–	–	–	150170	0,4
Інші напрями природоохоронної діяльності	14777033	164929	–	2,1	14612104	34,4

Джерело: складено автором на основі [7]

ності) потребує вдосконалення інституціонального середовища системи управління, узгодження із цілями екологічно збалансованого просторового соціально-економічного розвитку країни, а отже, підвищення ефективності процесу прийняття управлінських рішень щодо використання та відтворення природно-ресурсного потенціалу [8].

Головними цілями економічних механізмів природокористування та природоохоронної діяльності є [3]:

- стимулювання природокористувачів до зменшення шкідливого впливу на довкілля, раціонального та ощадливого використання природних ресурсів, зменшення енерго- і ресурсомісткості одиниці продукції;

- створення за рахунок коштів, отриманих від екологічних зборів та платежів, незалежного від державного та місцевих бюджетів джерела фінансування природоохоронних заходів та робіт.

Важливим елементом економічного механізму природокористування є введення плати за забруднення навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів, а також створення спеціальних фондів для формування та використання коштів від ресурсних платежів.

Основним діючим економічним регулятором є плата за викиди і скиди забруднюючих речовин у довкілля, розміщення відходів тощо. Друга складова частина платності природокористування – плата за природні ресурси, що створює можливість ставити питання не тільки про оплату послуг, пов'язаних з експлуатацією, розвідкою природних ресурсів, а й компенсації у вигляді платні за право користування природним ресурсом під час вилучення (використання) останнього, а також створенні спеціальних фінансових коштів, які забезпечують заходи щодо охорони та відтворення природних ресурсів.

Ефективність стратегії сталого розвитку значною мірою визначається вмінням розробників урахувати складну взаємодію об'єктивних екологічних та економічних законів, включаючи їх специфічні прояви в аграрній сфері. При цьому особливе значення має використання законів пропорційного розвитку економіки і соціальної інфраструктури, земельної ренти, циклічності відтворення, закономірностей трудової діяльності тощо.

Висновки з проведеного дослідження. До основних національних рушійних сил гармонізації життєдіяльності суспільства на шляху до сталого розвитку належать державні інституції (законодавчі, наукові, освітні, виконавчі), місцеве самоврядування, неурядові організації, громадські об'єднання, підприємницькі кола, населення, яким сьогодні властивий різний рівень екологічної активності та, як наслідок, ступінь впливу на суспільство і процеси впровадження принципів сталого розвитку.

Як підтверджує досвід екологічного партнерства, розуміння того, що екологічні проблеми

України реальніше можна вирішувати за допомоги міжнародних партнерів, спрямовує зусилля національних рушійних сил на гармонізацію життєдіяльності міжнародної допомоги, залучення іноземних інвестицій, зокрема виробництва, запровадження ресурсоощадливих технологій, розвиток регіональної системи управління промисловими відходами та створення екологічних фондів.

Сучасний механізм платежів і зборів повинен базуватися на використанні природних ресурсів на рентній основі, що враховує екологічні втрати суспільства та формує умови забезпечення фінансування природоохоронної діяльності, а форми і джерела його фінансування екологічної політики повинні розширяться за рахунок імплементації рентних відносин у систему децентралізованого управління сталим розвитком.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Pears D. Environmental Economics. An Elementary Introduction / D. Pears, K. Turner, I. Bateman // The John Hopkins University Press. – Baltimore, 1993. – P. 9.
2. Концепція Державної цільової програми сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року, схвалена Кабінетом Міністрів України 03 лютого 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://new.minagro.gov.ua/ua/ministry/9689-konceptsiya-derzhavnoyi-cilovoyi-programi-stalogo-rozvitku-silskih-teritorij-na-period-do-2020-roku>.
3. Доповідь про стан навколишнього природного середовища Закарпатської області за 2013 рік / Департамент екології та природних ресурсів Закарпатської обласної державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ecozakarpat.gov.ua>
4. Регіональний інформаційний центр «Карпати» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://carpaty.net>
5. Рамкова конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/998_164
6. Програма реалізації природоохоронних заходів на 2013 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ZA130068.html
7. Навколишнє середовище та використання природних ресурсів у Закарпатській області : стат. зб. – Ужгород : Головне управління статистики у Закарпатській області, 2014. – 10 с.
8. Формування моделі управління природними ресурсами в ринкових умовах господарювання : [монографія] / За заг. ред. д. е. н., проф., акад. НААН України М.А. Хвесика. – К. : ДУ ІЕПСП НАН України, 2013. – 304 с.
9. Іртіщева І.О. Оцінка параметрів сучасного рівня екологічно сталого розвитку сільських територій / І.О. Іртіщева, Т.В. Стройко, М.І. Стегней // Економіст. – 2014. – № 12. – С. 53–57.
10. Іртіщева І.О. Фактори та особливості екологічно сталого розвитку сільських територій в умовах глобальних викликів / І.О. Іртіщева, Т.В. Стройко, М.І. Стегней // Актуальні проблеми економіки. – 2015. – № 1. – С. 302–310.